

Наталія ЯКУХІНА,

завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Юлія ВЕЙЛЕРТ,

методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Валерія БАСИК,

методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

КОРЕКЦІЙНА РОБОТА ІЗ ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

*У кожній дитині – сонце.
Тільки дайте йому світити.*

Януш Корчак

Дитина з особливими потребами на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається як особистість, яка має ті ж права, що й інші члени спільноти, але через особливості індивідуального розвитку їй необхідно надавати особливі освітні послуги. Відповідно до закону України «Про освіту» кожна дитина з особливими освітніми потребами має право на отримання освіти, адекватній її психофізичному розвитку. Завдяки сучасній комплексній допомозі у цих дітей спостерігаються позитивні зміни в особистісно-мотиваційній, пізнавальній, емоційно-вольовій сфері.

Численні дослідження в галузі спеціальної педагогіки і психології підтвердили той факт, що правильно організована система навчання та виховання вказаної групи дітей дає свій позитивний ефект і призводить до їхнього значного просування в напрямку адаптації до життя у суспільному середовищі.

Учитель закладу загальної середньої освіти має бути готовим не тільки до професійно-педагогічної діяльності зі звичайними учнями, а й до корекційно-педагогічної роботи з дітьми, що мають психофізичні особливості. Педагог як суб'єкт педагогічної діяльності також має вміти управляти розвитком, навчанням і вихованням учня з особливими освітніми потребами, своєчасно і результативно проводити корекцію педагогічного впливу на особистість дитини, його поведінку і ставлення до навчального середовища.

Спеціаліст, який здійснює корекційну роботу, повинен володіти різноманітними технологіями і конкретними методиками, з допомогою яких має реалізовуватися основна мета – нормалізація навчальної діяльності учнів, виправлення порушень емоційно-особистісного і соціального розвитку. Потрібно їх використовувати варіативно і цілеспрямовано.

Серед цілісної системи професійних та особистісних якостей особливе місце посідає

емоційна чуйність, гнучкість взаємодії, мотиваційна підтримка та опора на сильні сторони дитини.

Сучасний фахівець повинен тонко відчувати потреби учнів, своєчасно надавати підтримку як самим дітям, так і їхнім батькам, створювати середовище довіри й безпеки, в якому дитина буде відчувати себе прийнятою. Надзвичайно важливо формувати мотивацію до навчання через позитивне підкріплення, натхнення, залучення до активної взаємодії. При цьому педагог має не лише розуміти причини труднощів у навчанні, а й вміти будувати індивідуальну освітню траєкторію з урахуванням збережених або менш порушених функцій розвитку дитини. Компетентне поєднання **підтримки та педагогічної вимогливості, м'якої комунікації та чіткої структури** дозволяє забезпечити ефективне навчання без додаткового стресу для дитини.

Особлива увага має приділятися **формуванню позитивного образу «Я»** дитини: акцент робиться не на її труднощах, а на досягненнях, динаміці розвитку, навіть найменшому поступу. Віра педагога у потенціал дитини, його оптимізм і послідовна підтримка створюють основу для внутрішньої мотивації та розкриття особистісного ресурсу учня.

Фахівець повинен готувати учнів з особливостями психофізичного розвитку до самостійного творчого буття, допомагати вихованцю знайти свою власну мету, свій життєвий шлях, поставити життєву задачу, яка відповідає його індивідуальності та обставинам.

Важливо також те, що в корекційно-розвитковій роботі першочергову роль відіграють не окремі засоби корекції та методичні прийоми, а **ОСОБИСТІСТЬ ВЧИТЕЛЯ**, тобто сукупність його соціальних, емоційно-вольових і характерологічних якостей. Тому подаємо для педагогів професіограму вчителя для роботи із дітьми (таб.1).

Таблиця 1
Професіограма вчителя для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами

Соціальне спрямування	Професійно-педагогічне спрямування
Соціальні потреби	Знання загальної педагогіки та психології, які стосуються природи та закономірностей психічного розвитку особистості
Риси характеру, які виражають соціальну та професійну спрямованість	Знання індивідуально-психологічних особливостей дитини з тими чи іншими проблемами в розвитку
Риси характеру, які виражають ставлення до вихованців і людей взагалі, вольові та емоційні риси	Вміння аналізувати педагогічні факти, явища, процеси
Педагогічний такт	Знання з основ анатомо-фізіологічного розвитку учнів, причин виникнення та проявів хвороб нервової системи
Педагогічна освіченість та майстерність	Знання засобів і методів корекції пізнавальних процесів

Перелічені вище педагогічні якості та особистісні риси визначають активну позицію вчителя у створенні умов навчання та виховання учня з психофізичними порушеннями. Таким чином, до функціональних обов'язків вчителя інклюзивного класу додається внутрішнє прагнення до внесення змін у навчальний процес, до самовдосконалення.

Педагог інклюзивного класу, співпрацюючи із усіма членами навчальної команди, має орієнтуватися на особливі стратегії навчання дітей з особливими освітніми потребами. Наприклад, учням із розладами аутистичного спектра потрібна адаптація навчальної програми з врахуванням «тріади порушень»: соціальної взаємодії, комунікації, поведінки; учням з інтелектуальними освітніми труднощами важливою є *покрокова інструкція до виконання завдання*; учням з функціонально мовленнєвими освітніми труднощами потрібна *корекція, скерована на виправлення порушень вимови* і т.д.; для роботи з учнями із функціонально слуховими освітніми труднощами необхідно використовувати мову жестів та інші допоміжні засоби.

Розглянемо більш детально **всі категорії освітніх труднощів і особливості корекційної роботи у навчанні дітей**:

1. Інтелектуальні освітні труднощі

Корекційну роботу з дітьми з інтелектуальними освітніми труднощами потрібно організовувати лише з використанням *принципу наочності і практичної діяльності з реальними предметами*. Вербальне навчання або навчання, яке опирається на пасивне зорове сприймання, для них просто недоступне.

Лише шляхом показу певних дій, організації безпосередніх операцій з тими чи іншими предметами, багаторазових повторень і тренувальних вправ, на яких показ діяльності або форм поведінки постійно супроводжується словесним поясненням, можна добитися вироблення у дітей з інтелектуальними освітніми труднощами нескладних трудових і соціально-побутових навичок, сформувати відповідні форми практично-діяльнісної і комунікативної поведінки.

Практично впродовж всього періоду перебування в закладі рахункові операції ці діти виконують лише

на практичному матеріалі, оскільки в них повністю відсутня здатність до абстрактного мислення. Різноманітну наочність застосовують і на заняттях з розвитку мовлення. При цьому потрібно враховувати, що запропонований наочний матеріал має бути без зайвих деталей. Якщо картина перевантажена персонажами, деталями, предметами, про які вчитель не розповідає, – це може призвести до протилежного ефекту – діти не зрозуміють самого основного, заради чого ця картина показувалась. При

цьому обов'язково потрібно привертати увагу вихованців до тих предметів або персонажів, про які йде розповідь. У іншому випадку вони просто ними не помічаються. Все зайве при цьому необхідно забирати з їх поля зору.

2. Функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві) освітні труднощі

Успішне здійснення корекційної роботи залежить від контакту вчителя-логопеда з вчителем. Однією з найважливіших умов роботи є вироблення єдності вимог до учня-логопата з боку вчителя і логопеда. Логопед зобов'язаний навчити педагога відрізнити логопатичну помилку від помилки, обумовленої не вивченим правилом з граматики.

У дітей із порушенням мовленнєвого розвитку в різній формі та різного ступеня виявляють порушення комунікативних здібностей. Усім дітям із тяжкими порушеннями мовлення властиві відсутність мотивації до спілкування, невміння орієнтуватися в ситуації взагалі або під час конкретних обставин з допомогою дорослого, розлади поведінки, труднощі в комунікації, підвищена емоційна стомлюваність. Це вимагає цілеспрямованого процесу навчання засобів спілкування й уміння їх застосовувати на практиці. Тому педагог, працюючи з дітьми, які мають мовленнєві порушення, веде корекційну роботу не лише щодо фонетичної, лексичної та граматичної будови мовлення, а й щодо подолання супровідних дефектів, які ускладнюють процес реабілітації дитини.

Перед педагогом стоїть завдання визначити найбільш адекватну систему організації процесу навчання, знайти для кожної дитини найбільш оптимальні індивідуальні методи та прийоми корекції. Необхідно, щоб форми корекційно-педагогічної роботи були доступними, цікавими для дитини, незалежно від її мовленнєвого, фізичного й розумового розвитку.

Варто постійно пам'ятати, якщо у групі чи класі є дитина з функціонально слуховими освітніми труднощами, вона має завжди бачити педагога, навіть у тих випадках, коли той ходить по класу, пише на дошці, організовує роботу школярів з таблицями, картинкою тощо. Тому таку дитину потрібно посадити за першу парту з боку від педагога (праворуч від нього), по можливості спиною до вікна. З цього місця добре видно обличчя більшості однокласників, учителя, дошку, того, хто відповідає біля дошки. Не треба боятися, що таке розташування парт порушує «порядок» і «виділяє» одного з учнів. Навпаки, однокласники мають розуміти, що це зроблено для того, аби їхній товариш, бачив увесь клас і міг активно брати участь у колективній роботі на уроках.

Варто дбати про те, щоб дитина з функціонально слуховими освітніми труднощами завжди дивилася і на педагога, і на дитину, яка відповідає. Важливо стежити за тим, щоб дитина з функціонально слуховими освітніми труднощами швидко реагувала на того, хто говорить і переводила погляд з одного мовця на іншого. Це має стати усвідомленою необхідністю для дитини. З цією метою доцільно регулярно здійснювати контроль за рівнем уваги та розуміння учня. Ефективним є використання запитань на зразок: «Повтори, будь ласка, що щойно було сказано», «Про що розповідала Оля?», «Що зазначив Сашко?», «Продовж думку» тощо. Такий підхід сприяє активному залученню

дитини до освітнього процесу та формує навичку уважного стеження за перебігом подій.

Дитина з функціонально слуховими освітніми труднощами має брати активну участь у роботі класу (групи), але не затримувати темп проведення уроку. Водночас не можна допускати, аби що-небудь важливе залишилося для неї незрозумілим. Залишене без уваги хоча б невелике нерозуміння нового матеріалу призводить до цілковитого нерозуміння наступних розділів і т.д. Школяра з порушенням слуху потрібно контролювати на кожному занятті. Будь-який педагог може з допомогою одного-двох запитань з'ясувати, чи зрозуміла дитина найголовніше з теми або її деталі, без засвоєння яких не можна рухатися далі. При цьому не можна забувати, що запитання мають бути зрозумілими (сприйнятими) дитиною. Щоб перевірити це, варто пропонувати повторити запитання.

3. Функціонально зорові освітні труднощі

У такому випадку процес інтегрованого/інклюзивного навчання повинен мати спрямований корекційний індивідуальний характер і відповідати вимогам адаптації наочного матеріалу і процедури цієї роботи. Подаємо основні принципи адаптації наочного матеріалу для дітей із порушеннями зору (за Седневою В.О.):

- Зображення на малюнках повинні мати оптимальні просторові й тимчасові характеристики (яскравість, контраст, колір, структура, співвідношення елементів). Контрастність пропонованих об'єктів і зображень стосовно тла має бути від 60 до 100 %. Краще сприймаються заповнені, силуетні фігури, ніж контурні.
- Дотримання у зображеннях пропорційності за величиною, кольором та формою відповідно до реальних об'єктів.
- Показ стимулюючого матеріалу слід здійснювати з відстані не більш ніж 30-33 см від ока дитини (сліпим – залежно від гостроти залишкового зору) під кутом від 5 до 45° відносно лінії погляду.
- Інформаційна ємність зображень і сюжетних ситуацій має бути обмежена з метою вилучення надмірності, що ускладнює впізнання. Тло, на якому подано об'єкт, має бути вільним від зайвих деталей.
- Хроматичні об'єкти повинні мати насичені кольори. Бажано використовувати жовто-червоні, жовтогарячі й зелені тони, особливо для дошкільників.
- Потрібно збільшити час на експозицію завдань та малюнків через труднощі сприйняття, координації рухів рук та очей, необхідності тактильного контролю та додаткового обстеження, вивчення об'єктів.
- Тривалість зорової роботи не повинна перевищувати 15 хвилин.
- Якщо дитина працює з опорою на зір, то при використанні дошки записи повинні бути насичені й контрастні, букви великими.
- Роздатковий матеріал має бути матовий, а не глянцева папір, шрифт великим і контрастним.
- З таких предметів як література, історія, географія тощо можна використовувати аудіозаписи. Такі організації як Українське товариство сліпих (Центральна спеціалізована бібліотека УТОС (URL: <https://csbs.org.ua/>)), а також Національна бібліотека України (URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=7518>) для дітей мають аудіобібліотеки літературних творів та інших навчальних матеріалів, якими вчитель може скористатися для індивідуалізації занять з дитиною з функціонально зоровими освітніми труднощами [8].

4. Соціоадаптаційні (особистісні, середовищні труднощі) або соціокультурні (взаємодія з представниками осередків окремих культур, отримання інформації засобами жестової мови тощо) освітні труднощі

Корекційна робота з дитиною з розладами аутистичного спектра орієнтовно розділяється на два етапи:

I етап: встановлення емоційного контакту, подолання негативізму у спілкуванні з дорослими, нейтралізація страхів.

Першим завданням корекційного впливу, від якого залежить успішність всієї роботи, є встановлення емоційного контакту з дитиною. Спочатку за підтримки матері вона повинна при звичаїтися до приміщення, в якому проходять заняття, переконатися в тому, що їй тут нічого не загрожує. Дитину можуть налякати голосні розмови, різкі рухи, надмірна активність та метушливість дорослого; неприємними можуть бути пряме звернення, запитання, активні спроби привернути увагу, настирні пропозиції щось подивитися, тілесні контакти, зазірання в очі. Ознакою того, що дитина при звичаїлася до обстановки може бути її прагнення дослідити приміщення або його окремі об'єкти. Дорослий доброзичливим поглядом, посмішкою підтримує щонайменші прояви активності дитини, невербальними засобами виказує готовність допомогти (підняти іграшку, що впала під стіл; подати руку для опори, якщо дитина хоче вилізти на стілець, щоб подивитися у вікно тощо). Дорослий терпляче очікує, коли дитина сама підійде до нього і виявить готовність до взаємодії. Важливо, щоб дитина відчувала, що сама контролює ситуацію спілкування: дистанцію, засоби, тривалість та інтенсивність контакту. Можна терпляче вислуховувати шаблонні розповіді дитини, даючи їй цим самим досвід комфорту у спілкуванні. Можна встановлювати контакт опосередковано через батьків, спілкуючись з ними у присутності дитини на цікаві для неї теми. У процесі спілкування слід стежити за наростанням моторної напруженості, метушливості, іншими різкими змінами у поведінці, які можуть бути сигналами наростання тривоги. У такому випадку дорослий повинен негайно знизити свою активність і пошукати приємнішу для дитини тему. Встановивши довірливі взаємини, можна переходити до спільних ігор, малювання та інших видів активності, які приносять задоволення дитині, в яких вона почувається успішною.

II етап: подолання труднощів цілеспрямованої діяльності дитини.

Для дітей з розладами аутистичного спектру дуже важлива цілеспрямована діяльність. Вони швидко втомлюються, відволікаються, навіть від цікавих занять. Попередження цього сприяє часта зміна видів діяльності і врахування бажання і готовності дитини взаємодіяти з педагогом. Змістовною стороною занять з дитиною є діяльність, яку вона любить, яка додає стану приємних сенсорних відчуттів, тобто потрібно враховувати інтереси та уподобання дитини.

Під час навчання дорослий знаходиться позаду дитини, непомітно надає допомогу, створює відчуття самостійного виконання дії.

Потрібно дозувати похвалу, щоб не виробити залежності від підказки. Неадекватна реакція у дитини свідчить про перевтому або нерозуміння задач.

У дитини з розладами аутистичного спектру є специфічна потреба у збереженні постійності в обстановці, слідування заведеному порядку. Потрібно використовувати режим, розклад, картинки, малюнки, чергувати працю і відпочинок.

Наступним завданням корекційної роботи є розвиток активного осмисленого ставлення до навколишнього світу. На заваді цьому стоїть схильність дітей з розладами аутистичного спектра до одноманітного повторення тих самих рухів, фраз, дій. Стереотипії не можна уникнути, оскільки вони виступають у якості захисту від тривоги та засобу аутостимуляції. Дорослий може прийняти нав'язливу поведінку дитини, приєднатися до неї і трансформувати її з середини. Так, до сюжету агресивної фантазії дитини можна ввести доповнення неагресивного побутового характеру. Розширення і ускладнення

стереотипів дитини перетворює їх із випадкового набору в систему зв'язків з оточенням. Усвідомлення життєвого стереотипу як звичної послідовності окремих подій дає дитині можливість навчитися чекати, заглядати в майбутнє, а отже планувати.

5. Навчальні освітні труднощі і корекційні прийоми (за Гавриловим О. В.):

1) оскільки основною характерною рисою дітей з навчальними освітніми труднощами є недостатність знань про навколишній світ, необхідно акцентувати увагу на розвитку у них спостережливості, досвіду практичної діяльності, формуванні навичок і вмінь самостійно оволодівати знаннями та користуватися ними;

2) виявляти найбільш типові прогалини у знаннях з метою їх поступового заповнення для недопущення посилення відставання цих учнів від інших учнів класу;

3) знаючи про недостатню активність і несміливість дітей з навчальними освітніми труднощами в оперуванні навіть наявними у них знаннями, максимально стимулювати їхню активність на уроках, підтримувати навіть незначні успіхи й акцентувати на цьому увагу інших школярів з метою створення навколо атмосфери позитивного і дружнього до них ставлення й постійної підтримки;

4) у процесі роботи враховувати недостатнє вміння засвоювати абстрактні знання; постійно, особливо на перших етапах навчання, використовувати наочність і докладне пояснення нових, навіть не досить складних алгоритмів;

5) Ураховуючи труднощі запам'ятовування і порушення працездатності у процесі виконання практичних завдань, додатково пояснювати навчальний матеріал, давати можливість виконувати завдання у повільнішому темпі, зменшувати їхню кількість, надавати додаткові запитання з метою глибшого розкриття змісту завдання, наводити вже відомі їм аналогії;

6) Ураховуючи труднощі орієнтування в завданні, використовувати поетапну інструкцію і поетапне узагальнення, поділяти завдання на складові, формувати вміння планувати свою діяльність у процесі його вирішення, словесно звітувати про виконання;

7) Поступово підвищувати темп роботи і працездатність дитини;

8) Незважаючи на емоційне вікове відставання цих школярів, ігрові прийоми у процесі їхнього навчання зменшувати поступово, не використовуючи при цьому різких заборон, а поетапно формувати загальноприйнятні прийоми навчальної діяльності;

9) Підвищувати мотивацію навчальної і пізнавальної діяльності шляхом постійної підтримки і стимулювання, у випадку необхідності зменшувати кількість завдань, які даються на самостійне опрацювання [1].

6. Фізичні освітні труднощі і корекційні прийоми (за Колупаєвою А.А.):

- під час фізкультхвилинок проводити рекомендовані лікарями вправи на активне розслаблення, вироблення плавності переключення з одного положення в інше;

- слід визначити оптимальне дозування виконання письмових робіт з урахуванням порушень загальної та дрібної моторики пальців рук;

- Передбачати варіативність письмових робіт: не лише самостійне письмо, а й роздаткові картки з друкованою основою, не лише ручка, а магнітна дошка, комп'ютер;

- давати більше часу на виконання письмових завдань або міняти частину з них на усні;

- розвивати дрібну моторику рук: масаж пальців обох рук; пальчикова гімнастика;

- коректувати дрібні рухи під час роботи з природнім матеріалом (каштанами, горіхами, тощо);

- розвивати силу м'язів рук (з використанням еспандера, силоміра, розривання паперу, розминання пластиліну, глини);

- при читанні використовувати спеціальні закладки з прорізами для фіксування слова, словосполучення чи речення;

- спеціально вказувати (ручкою, олівцем) рядок і місце, де потрібно починати писати, малювати;

- позначати відстань між рядками чи частинами завдання;

- при виконанні арифметичних дій у стовпчик можна фарбувати клітинки олівцем, наприклад, сотні – зеленим, десятки – синім, одиниці – червоним;

- використовувати перфокарти;

- під час оцінювання усної відповіді з читання не знижувати оцінку, особливо на початкових етапах навчання, за недостатню інтонаційну виразність, сповільнений темп і відсутність плавності, скандування;

- при оцінюванні письмових робіт не слід знижувати оцінку за наступне: неправильне написання рядків (зубчастість, вигнутість, похиле розташування букв, недотримання і пропуск рядка, недотримання полів); випадання елементів букв або їх незакінченість, зайві доповнення, їх неоднаковий нахил; порушення розмірів букв і співвідношення їх за висотою і шириною, змішування подібних за накресленням букв; переривчастість письма або повторення окремих його елементів за рахунок довільних рухів [3].

На завершення зазначимо, що не існує чітко встановленої методики залучення дітей з особливими соціальними та емоційними потребами до звичайних класів. У цій справі вчителі мають спиратися на свої знання і досвід, а також використовувати сучасні ефективні педагогічні підходи, зокрема, збирати щонайбільше відомостей про дітей, створювати можливості для практичного навчання, враховувати сильні риси і потреби кожного, спостерігати, оцінювати і планувати навчання дитини, працювати спільно з іншими членами колективу тощо.

Сподіваємося, що наведені вище поради будуть корисними для повсякденної роботи педагога у класі, де навчається дитина з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
2. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. № 11. Київ: Науковий світ, 2009. 308 с.
3. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання Київ: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 273 с.
4. Кузенко О. Й. Корекційна педагогіка: навчальний посібник / за ред. д. філ. наук., проф. Качкана В.А. -2-е вид. Львів - Івано- Фраківськ, 2024. 214 с.
5. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
6. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
7. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Київ: ТОВ ВПЦ «Літопис-XX», 2010. 180 с.
8. Седнєва В. О. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку : методичні рекомендації. Миколаїв : ОІППО, 2011. 36 с.